

Mirza Melkum Han ve Osmanlı Tanzimatında Rolü

Mikail DEVEBAKAN

*Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*
mikaildbkn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7654-7027>

Bahram Karju AJIRLU

Doktora Öğrencisi, Tahran Üniversitesi
bahramkarju93@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9740-6741>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü	Çeviri	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi		25.04.2022
Kabul Tarihi		17.06.2022
Yayın Tarihi		30.06.2022
Doi		10.52003/etut.2022.20

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
ETÜT, Sayı: 4, Haziran, 2022, Erzurum/TÜRKİYE
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdersigi>

Mirza Melkum Han and Their Role in The Ottoman Tanzimat

Mikail DEVEBAKAN

*PhD Student, Tokat Gaziosmanpaşa University,
Institute of Graduate Studies*
mikaildbkn@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7654-7027>

Bahram Karju AJIRLU

PhD Student, University of Tehran
bahramkarju93@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9740-6741>

ARTICLE INFORMATION

Article Types	Translation
Received Date	25.04.2022
Accepted Date	17.06.2022
Date Published	30.06.2022
Doi	10.52003/etut.2022.20

Atif-Citation: Golam Ali Paşazade, “Mirza Melkum Han ve Osmanlı Tanzimatında Rolü”,
Çev: Mikail Devebakan, Behram Karju Ajirlu, *ETÜT*, Sayı: 4, Haziran 2022, s. 47-60.

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal
ETUT, Issue: 4, June 2022, Erzurum/TURKEY
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdersigi>

El-Zehra Üniversitesi, *İslam ve İran Tarihi Dergisi*, Tahran, Sayı: 24, 1393, ss. 25-40

Mirza Melkum Han ve Osmanlı Tanzimatında Rolü

Öz

19. yüzyılda İran'ın siyasetçi ve düşünürü Mirza Melkum Han Nazımüd-devle Osmanlı'nın Tanzimat döneminde yaklaşık on yılı aşkın İstanbul'da yaşamıştır. Osmanlı'nın I. Meşrutiyeti ve Tanzimat'ının en önemli şahıslarından olan Fuad Paşa, Ali Paşa ve Midhat Paşa ile ilişkiler kurmuştur. Melkum Han, daha sonra Fuad Paşa'nın vasiyetnamesini yazdığını ve Osmanlı sarayına bir tasarı sunduğunu ve Osmanlı Kanuni Esasisinin bu tasarı üzerinden hazırlandığını iddia etmiştir. Ayrıca Ali Paşa'nın vasiyetnamesini de onun yazdığı iddia edilmiştir. Bu makalede tahlil ve nitelendirme ile Melkum Han'a ait eserler ve belgeler, dönemin muteber kaynaklarından yararlanarak Melkum Han'ın iddialarının doğruluk payını açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Melkum, Osmanlı Tanzimat'ı, Kanuni Esasi, Fuad Paşa, Ali Paşa, Midhat Paşa.

Mirza Melkum Han and Their Role in The Ottoman Tanzimat

Abstract

In the 19th century, Iranian politician and thinker Mirza Melkum Khan Nazımüd-devle lived in Istanbul for more than ten years during the Tanzimat period of the Ottoman Empire. He had relations with Fuad Pasha, Ali Pasha, and Midhat Pasha, who were among the most important figures of the First Constitutional Monarchy and Tanzimat era. Melkum Khan later claimed that he wrote the will of Fuad Pasha and the empire benefited from this text for the First Constitutional Law of the Ottoman Empire. It was claimed that he wrote Ali Pasha's will as well. In this article, with analysis and characterization we will explain the accuracy of Melkum Khan's claims by making use of the works and documents belonging to Melkum Khan, and the reliable sources of the period.

Keywords: Ottoman Tanzimat, First Constitutional Law of the Ottoman Empire, Fuad Pasha, Ali Pasha, Midhat Pasha.

Giriş

Mirza Melkum Han Nazımüd-devle (1249-1326), 1278-1288 yılları arasında on yılı aşkın İstanbul'da yaşamıştır. İstanbul'da kaldığı dönem Osmanlı Tanzimat dönemi idi. Osmanlı Devleti, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan 1876 I. Meşrutiyeti kapsayan bu dönemde ıslahatları gerçekleştirmekle meşguldü. Melkum Han, bu süreçte Osmanlı Tanzimat'ını yakından tanımış ve dönemin ünlü simalarından Fuad Paşa, Ali Paşa ve Midhat Paşa (I. Meşrutiyet'in kurucuları) ile ilişkiler kurmuştur. O, bu yüzden daha sonraki yıllarda Osmanlı Tanzimat'ında rolü

olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Fuad Paşa'nın vasiyetnamesini telif ederek Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanuni Esasi'nin bu vasiyetname metninin üzerinden Osmanlı sarayına sunulmuş olduğunu iddia etmiştir. Bu çalışmada Melkum Han'ın yapmış olduğu iddiaların doğruluk payını onun eserleri, belgeleri ve dönemin ana kaynakları tahlil ve nitelendirme sonucuyla açıklayacağız.

Melkum Han'ın, Fuad Paşa ve Ali Paşa'nın vasiyetnamelerindeki muhtemel rolü Türkçe ve İngilizce araştırmaları (Hamid Algar, Muhammed Galip ve Davison'un eserleri) dikkat çekmiştir. Bu araştırmalardan bazıları örneğin; Hamid Algar'ın Melkum Han hakkında yazmış olduğu eseri Farsçaya çevrilmiştir. Ama Melkum Han'ın Osmanlı'nın Kanuni Esasi'nin kendi yazdığı taslağın üzerinden yazıldığı iddiası araştırmacıların ilgisizliğine uğramıştır. Yalnız Homâ Nâtik "*Ma û Mirza Melkum Hanha-yı Ma*" adlı makalesinde Melkum Han'ın iddialarının asılsızlığını anlatmıştır. Bu makalemizle Fuad Paşa'nın vasiyetnamesinin Farsça nüshası ve yazıldığı tarih hakkında geçmiş çalışmaları tamamlamaya çalışacağız ve Melkum Han'ın Osmanlı'nın Kanuni Esasi'nin yazılmasındaki rolünü araştıracağız.

Melkum ve Fuad Paşa'nın Vasiyetnamesi

Fuad Paşa'nın asıl adı Muhammed Fuad Keçecizade'dir. O, 1230 (1815) yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Molla İzzet Keçecizade'dir. Babası (1829-1875) Osmanlı'nın en meşhur ulema ve şairlerindendi (Rıfat [tarihsiz]:183; Tevfik 1330: 183; Süleyman 1328: 297; Süreyya 1996: 539). Fuad Paşa, ulema çocuğu olduğu için Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiştir. Mektebi Tebiye'den iyi bir şekilde eğitimini tamamladıktan sonra Mustafa Reşit Paşa'nın¹ önerisiyle devlet işlerinde çalışmaya başlamıştır. Dönemin padişahı 1266 (1849) yılında Balkanlarda meydana gelen sorunları bertaraf etmek için onu Rusya'ya göndermiş ve geri döndüğünde onu Sadrazam danışmanı yapmıştır (Tevfik, 1330: 184; Salname-yi Nezaret-i hariciye [tarihsiz]: 102; Rıfat [tarihsiz]: 68; Köprülü 2005: 13). Bu tarihten sonra Fuad Paşa birçok kez vezaret-i hariciye ve sadrazamlık makamına nail olmuştur (Salname-yi Nezaret-i Hariciye [tarihsiz]: 71; Rıfat [tarihsiz]: 70-71; Köprülü 2005: 13). Sultan Abdülaziz'in İngiltere ve Fransa seyahatlerinde Sultan'a eşlik etmiştir. İstanbul'a döndüklerinde sultan onu sadrazam yardımcılığına

¹ Mustafa Reşit Paşa (1800-1858), Osmanlı Tanzimat'ının mimarıdır. Tanzimat Fermanı 1839 yılında ilan edildi. Bu ferman onun eliyle yazıldı. Tanzimat dönemin en önemli şahıslarından Ali Paşa ve Fuad Paşa onun eli altında yetiştiler. O, altı kez Sadrazam olmuş ve 19. yüzyılda Osmanlı ıslahatlarında önemli rol oynamıştır.

getirmiştir. Görevindeki iş yoğunluğundan dolayı kalp hastalığına yakalanmıştır. Doktorların tavsiyesiyle muayene olmak için Fransa'nın Nice şehrine gitmiş ve 1869 yılında orada vefat etmiştir (Tevfik 1330: 186; Süreyya 1996: 539; Köprülü 2005: 13).

Fuad Paşa'nın ölümünden sonra vasiyetnamesi yayınlanınca, vasiyetnamesi hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu vasiyetname Fuad Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'da *The Levant Herald* gazetesinde Fransızca ve İngilizce olarak da yayınlanmıştır. Fuad Paşa bu vasiyetnameyi Sultan Abdülaziz'in isteğiyle yazmış ve onu Sultan'a versinler diye yakın akrabalarına verdiği iddiaları ortaya atılmıştır. Ama sultanın eline yetişmeden başkaları tarafından yayımlanmıştır (Köprülü 2005: 13). Bu vasiyetnamede, Sultan Abdülaziz için uygun görülen ıslahat projeleri yazılmıştır. Ayrıca Ali Paşa önemli bir şahıs ve bu ıslahatları yapacak olan uygun bir kişi olarak tanıtılmıştır. İran, tehlikesiz ve geride kalmış bir ülke olarak gösterilmiştir.

Fuad Paşa'nın vasiyetnamesi 1314 (1896) yılında yani ölümünden yaklaşık 27 yıl sonra Fransızca *Da La Revue De Parisue* ve *Meşveret* gazetelerinde yayınlanmıştır. Daha sonra *Mizan* gazetesinde *Siyasi Vasiyetname* adıyla Hikmet Bey tarafından yayınlanmıştır (Mizan, 9 Recep 1314: 4). Bunların yanında Melkum Han *Meşveret* gazetesinin müdürü Arif Paşa'ya vasiyetnameyi kendisinin yazdığını bir mektupla bildirmiştir (Algar 1356: 76-77; Asil 1381: 435-436). Melkum Han ile Fuad Paşa'nın yakınlığı onun bu iddialarını gerçekliğe yakınlaştırıyordu. Fuad Paşa'nın torunlarından İzzet Bey ve Mustafa Hikmet Bey Melkum Han'ın bu iddialarını reddederken, diğer torunu Reşat Bey ise bu iddiaların gerçekliğini onaylıyordu (Köprülü 2005: 14). Ancak Melkum Han'ın iddialarını doğrulamak veya yalanlamak için bunların ellerinde belge yoktu. Bunun için bu konu hakkında çalışanlar arasında farklı görüşler vardır. *Davison*, vasiyetnameyi Fuad Paşa'nın yazdığını savunuyordu (Davison 1980: 220). Buna karşı Mehmed Galib ise vasiyetnamenin Türkçesinin olmadığını, İngilizce ve Fransızca kaleme alındığı için Melkum Han'ın yazmış olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Mehmed Galib'e göre Ali Paşa, Melkum Han'dan nefret ediyordu. Melkum Han, kendisini Ali Paşa'ya sevdirmek için Fuad Paşa'nın vasiyetnamesinde Ali Paşa ile ilgili övgü dolu sözler yazmıştır (Galib 1326: 72).

Bazı araştırmacılar da bu vasiyetnamenin muhtevasının Melkum Han'ın inanç ve düşünceleriyle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Bunlardan biri olan Hamid Algar, bu vasiyetnameyi araştırıp vasiyetnameyi Melkum Han ve Fuad

Paşa'nın düşüncelerine yakın olduğunu savunmuştur. Ona göre Melkum Han'nın Fuad Paşa ile yakınlığı vardı. Melkum Han'ın Fuad Paşa'nın düşüncelerini bir vasiyetname şeklinde yazdığını söylemektedir. Fuad Paşa öldüğü zaman İran tarafından Melkum Han'ın görevine son verilmişti. Fuad Paşa'nın vasiyetnamesini fırsat görerek İran Devleti'ni eleştirmiştir. Sonuç olarak Hamid Algar bu vasiyetnamede Melkum Han'ın parmağı olduğunu savunmaktadır. Bu konu hakkında şöyle yazmaktadır: “*Mirza Melkum Han ve Fuad Paşa'nın düşüncelerinin yakınlığından dolayı bu vasiyetnameyi Mirza Melkum Han'ın yazma ihtimali yüksektir*” (Algar 1349: 78-79).

Hüce-tullah Asil, vasiyetnamenin muhtevası ile Melkum Han'ın düşüncelerini kıyasladıktan sonra sonuç olarak bu vasiyetnameyi Melkum Han'ın yazdığı ihtimaline varmıştır (Asil 1388: 435-436).

Melkum Han'ın eserleri arasında bu vasiyetnamenin Farsça nüshası mevcut olmasına rağmen yazıldığı tarih tam olarak belli değildir. Muhit Tabatabai, *Mecmua-ı Asar Mirza Melkum Han* adlı eserinde bu konuya işaret ederek vasiyetnameyi Melkum Han'ın eseri olarak görmemiştir (Tabatabai 1327: م د (MD)). Feridun Ademiyet ise Melkum Han'ın Fuad Paşa'nın vasiyetnamesini *Tercüme-i Vasiyetname-i Fuad Paşa* ismiyle çevirdiğini yazmaktadır (Ademiyet 1351: 89-92). Hüce-tullah Asil, *Tercüme-i Vasiyetname-i Fuad Paşa'nın metnini Risaleha-yı Mirza Melkum Han Nizamü-d-devle* adlı eserinde yayınlamıştır (Asil 1381: 499-507). Şahitler (belge ve mektup) gösteriyor ki Melkum Han bu vasiyetnameyi iddia ettiği dönemde yazmamıştır. Mirza Yusuf Han Müsteşarüddeve Melkum Han'ın Farsça metninden yararlanması bu iddialardan yedi yıl önceydi.

Müsteşarüddeve 1306 (1888) yılında Nasırüddin Şah'ın veliahttı olan Muzafferüddin Mirza'ya bir mektup göndermiştir (Kirmani 1362: 172-177). Bu mektup onun siyasi vasiyetnamesiydi. Bu vasiyetnameyi başka bir yerde ayrıntılı bir şekilde ele aldık (Paşazade 1390: 79-92). Bu vasiyetnamede Fuad Paşa'nın vasiyetnamesinin Türkçe nüshasından değil, Farsça nüshasından yararlanılmıştır. Müsteşarüddeve'nin mektubunun metni kıyas olarak vasiyetnamede Farsçası ve Türkçesi kuşkusuz ki Melkum Han'ın Farsça metni iddialardan yedi yıl önce vardı. Bu bize gösteriyor ki Melkum Han'ın iddiaları doğruluğa yakındır. Çünkü Fuad Paşa'nın ölümünden sonra bu vasiyetnameyi Arif Paşa Türkçeye çevirmiştir. Belki de Müsteşarüddeve Melkum Han'ın arkadaşı olmasından dolayı Farsça metne ulaşmıştır. 1306 yılında onun aynısı gibi yazmıştır. Ama Melkum Han'ın Farsça

vasiyetnamesi iddialardan önce yazıldığı için onun iddialarının doğruluğunu güçlendiriyor.

Melkum Han ve Ali Paşa'nın Vasiyetnamesi

Melkum Han'ın Fuad Paşa'nın vasiyetnamesini yazdığı iddiası sonucu Osmanlı tarihçileri içerisinde Ali Paşa'nın da vasiyetnamesinde rolü olduğu düşüncesini yaratmıştır. Ali Paşa Osmanlı sadrazamıydı. Ali Paşa da Fuad Paşa gibi Osmanlı Tanzimat'ının önemli adamlarındaydı. O, 1814 yılında İstanbul'da doğmuştur. Eğitimini bitirdikten sonra Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Daha sonra Divan-ı Hümayunda çevirmenliğe başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde birçok makama sahip olmuştur. Yedi kere Hariciye Nazırı olmuştur. Beş kez Sadrazamlık makamına oturmuş ve 1871 yılında hayatını kaybetmiştir (Şav 1371: 119; Beydilli, 1989: 425). Ali Paşa'nın ölümünden sonra vasiyetnamesi gazetelerde yayınlanmıştır. Fuad Paşa'nın vasiyetnamesi gibi bazı kuşkular yaratmıştır. Her ne kadar Melkum Han bu vasiyetnamede rolü olduğunu iddia etmese de, Mehmed Galib gibi bazı araştırmacılar bu vasiyetnamede Melkum Han'ın rolünün olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü o daha önce de Fuad Paşa vasiyetnamesinde olduğu gibi farklı düşünceler yaratmıştır. Aynı zamanda Fuad Paşa'nın vasiyetnamesinde Ali Paşa'nın ilgisini çekecek sahtekârlığı yapamadı. Fuad Paşa'nın ölümünden sonra Ali Paşa ile dostane ilişkiler kurmak istiyordu (Galib 1326: 70, 74, 78). Hamid Algar, vasiyetnamenin metnini araştırıp Galib'in bu sözlerini eleştirir. Ali Paşa'nın vasiyetnamesinde sadece bazı sözlerde Melkum Han'ın düşünceleriyle yakındı ve sözler Ali Paşa vasiyetnamesinde bazı bölgeleri -Sırbistan, Karadağ, Eflak ve Tunus- unuttuğunu ve ilgisinin olmadığını yazmış ve Melkum Han'ın düşünceleriyle yakınlığı vardır. Ancak bu sözler Melkum Han'ın rolünün olduğuna ya da olmadığına kâfi değildir. (Algar 1369: 80). Davison, Ali Paşa'nın vasiyetnamesinin metnini araştırıp Melkum Han'ın bu vasiyetnamede rolünü inkâr etmiyor; ama Melkum Han'ın rolünü kanıtlamanın çok zor olduğunu yazmıştır (Davison 1980: 220). Elbette diğer araştırmacılardan Fransız Osmanlı danışmanı Şarl Mismer, bu vasiyetnameyi yazdığı ihtimalini söylüyorlar (Davison 1980: 219). Melkum Han'ın vasiyetnamedeki rolü Fuad Paşa'nın vasiyetnamesindeki iddialar sonucu tarihçiler tarafından iddia edilmiştir.

Melkum ve Osmanlı'nın Kanun-i Esasi

Melkum Han'ın Fuad Paşa'nın vasiyetnamesine ek olarak Osmanlı'nın I. Meşrutiyet'inde de rolü olduğunu iddia etmiştir. Melkum Han kendi sözleriyle Osmanlı'nın Kanun-i Esasi'nin planlarını Kanun-i Esasi'den beş altı yıl önce onu yazıp Bab-ı Ali'ye verdiğini iddia ediyordu. Melkum Han bu konu hakkında Edyân Efendi'nin diliyle şöyle beyan etmektedir:

“Görüşmemizin başında bana ilk sözleri mutlu olmalısınız dedi. I. Meşrutiyet'ten beş altı yıl önce İstanbul'da Bab-ı Ali'ye bir Tanzimat projesi teklif ettiniz ve şimdi o proje üzerinden yenilikler yapıyoruz. Kendi ülkeme de (İran) bu projeyi teklif ettim. Ama ne yazık ki onlar ya anlamadılar ya da kendileri için problemler teşkil edeceklerini düşündüler ki reddettiler” (Natik 1353: 56).

Melkum Han'ın Osmanlı Tanzimat'ından -beş altı yıl önce- İstanbul'daki görevinin son yıllarıydı. Bu dönemde yazmış olduğu Tanzimat kitabında ıslahatları ele almıştır. Ama Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinin ve Kanun-i Esasi'nin muhtevası birbirinden farklıdır. Melkum Han'ın eserinde mutlak saltanat gerekli görülüyor. Kanun yapma, kanunları koruma ve gücü ayrı ayrı yazmaktadır. Tanzimat adlı bir meclisin ülke için kanunları kurmalı ve Meclis-i Vüzera ise bu kanunları uygulamalıdır. Bu iki meclisin üyelerini şah seçer ve her iki meclise de şah başkanlık yapardı. Kaçar şahları bu meclislerde mutlak güç sahipleridir ve kendi istediklerini meclise söyler ve meclis bunları kanunlar haline getirirdi (Risaleha-yı Mirza Melkum Han Nazımüd-devle 1381: 38). Her ne kadar Kanun-i Esasi'de mutlak güç padişahla olsa bile meclisin üyelerini halk seçerdi. Burada Padişah bu meclisi kapatıp tekrar açtığına istemediği üyeleri azledebilir. Bu konu hakkında birkaç cümle ile Melkum Han'ın düşüncelerinden farklı olduğunu yazacağız: Örneğin; Mebusan Meclisi'nin yanında Ayanlar Meclisi de vardır. Nazırlar Mebusan Meclisi'nde cevap vermelidir. Meclis'te dikkat çekici nokta ise Şeyhülislamlık makamıydı. Bu düşünceler Melkum Han'ın Tanzimat eserinde yoktur ve düşünceler birbirinden farklıdır (Midhat 1295: Cilt:2, 353-383; Gözübüyük & Kili 1957: 25-39). Melkum Han bu düşünceler sonucunda iddiası ise kendi planının belli bir bölümünü kesip yapmış olduklarıdır ve o, Osmanlı'nın Kanun-i Esasi'yi eleştirirdi. Kanun-i Esasi yapılmadan bir hafta önce Melkum Han, 4 Zilhicce 1293 tarihinde bir mektup ile Kanun-i Esasi'deki kanunların yanlış olduğunu ve bunlar Osmanlı Devleti'ne zarar vereceğini yazmaktadır (Nameha-yı Mirza Melkum Han Nazımüd-devle, 1389: 63). Birkaç ay sonra da Kanun-i

Esasi'nin yanlış maddelerin zararlarını açıklayıp bunlarla Avrupalıların dâhil olmasını yazmıştır (Nameha-yı Mirza Melkum Han Nazımüdevle 1389: 80).

Osmanlı'nın Kanuni Esasi'si Melkum Han'ın mutlak saltanatı ile farklıdır. Ama biz Edyân Efendi'nin dilinde Melkum Han'ın planından Midhat Paşa'nın yararlandığını görmekteyiz. Bunların yanında Melkum Han'ın planı ile Kanuni Esasi'nin planının birbirine yakınlığı vardır. Kanuni Esasi Melkum Han'ın mutlak saltanat düşüncesinde ona bakıp yapılmıştır ve bizim elimizde Melkum Han ile Midhat Paşa arasındaki ilişkiler hakkında çok az bilgi vardır. Ama biliyoruz ki Melkum Han, Midhat Paşa ve onun düşünceleri hakkında bilgi sahibidir. Melkum Han, Mirza Hüseyin Han Sipahsalar ve Midhat Paşa'nın sadrazamlıkları hakkında şöyle yazmaktadır:

“Midhat Paşa'nın sadrazam olması büyük bir haberdir. İran için Ali Paşa'dan ziyade Midhat Paşa'nın sadrazam olması iyidir. Midhat Paşa, dost ve düşmanlarını tanıyan biridir. Midhat Paşa Osmanlı Tanzimat'ında önemli çalışmalar yapacak ve bu konuda sizin -Mirza Hüseyin Han Sipahsalar- en büyük rakibinizdir. Bu iki sadrazamın yapmış olduğu çalışmalar Avrupalılar tarafından kıyaslanacaktır. Midhat Paşa, Mirza Hüseyin Han Sipahsalar'dan daha iyi olmak için daha fazla çalışacaktır. Bunlar sonucunda rekabet meydanı oluşacak, bu meydan sayesinde iyi işler yapılacaktır” (Ademiyet 1351: 153-154).

Melkum Han'ın bu raporu ve Midhat Paşa'nın üç aylık sadrazamlığı (1872) bize gösteriyor ki Midhat Paşa hakkında bilgisi çoktur. Melkum Han, Midhat Paşa'nın plan ve programlarının Osmanlı ıslahatları için olduğundan haberdardı. Çoğu ıslahat girişimlerinin sona ulaştığını da biliyordu. Midhat Paşa'nın geleceği gördüğünü ve çalışmalarından dolayı kendi projesini ona verip çalışmalarında ondan faydalanmasını söylemiştir. Her ne kadar Midhat Paşa'nın sadrazamlık görevi kısa sürse de 1875 yılında Adliye Vezareti makamına ve sonra Meclisi Aliye memurluğuna ulaşmak istemiştir. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinde, V. Murad'ın kısa saltanatında ve Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasında önemli rolleri ifa etmiştir. O, Abdülhamid tahta çıkmadan önce ondan Meşrutiyet sözü almıştı. Abdülhamid hükümdar olduktan sonra 19 Aralık 1876 yılında Midhat Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir. Midhat Paşa'nın çalışmaları sonucu 23 Aralık 1876 yılında Kanuni Esasi ilan edildi (Hazreti 1389: 204-206; Midhat 1323: 170-176).

Bu dönemde Meşrutiyet nizamı için Midhat Paşa ve iki Osmanlı devlet adamı – Seyid Paşa ve Süleyman Paşa – Kanun-i Esasi'nin taslağı olarak layihalar

yazdılar (Kılıç, 2010: 25). Midhat Paşa kendi yazmış olduğu layihada yeni kanunlar olarak 8 bölümden, 59 madde, siyasi coğrafya, Sultan'ın gücü, devlet adamlarının, Devlet Şurasının, Meclis-i Mebusan'ın işleri ve Osmanlı'ya bağlı ülkeler hakkında bilgiler içermektedir. Bunlar Kanuni Esasi'deki değişiklikler dikkatimi çekmektedir (Midhat 1294: 322-331). Bu düşünceler Mirza Melkum Han'ın projesinde de kıyaslanabilir.

Osmanlı Devleti'nin bu yeni kanunları ile Melkum Han'ın Tanzimat eserinde saltanat makamının elindeki güçler birbirine benzemektedir. Bu saltanatın devamını bir hanedanlıktan biliyorlar. Midhat Paşa Osmanlı saltanatını ve İslam Halifeliğini Osmanlı hanedanlığı soyundan biliyordu. Melkum Han da İran şahşahani Nasırüddin Şah'ın soyundan olduğunu biliyordu. Osmanlı'nın yeni kanunlarında Sultan halife makamında İslam dini ve topraklarının koruyucusu, yerin ve denizlerin hâkimidir. Vezirlerin göreve getirilmesi ve görevden alınması, yabancı devletlerle anlaşmalar imzalanmasına, savaş ve barış ilanı, asker gönderme, suçluları affetme, meclisi kapatma ve açma yetkisine sahiptir. Aynı şekilde Melkum Han'ın Tanzimat eserinde devlet adamlarının görevden alınıp göreve getirilmesi Şah'ın elindeydi (Midhat 1294: 322; Asil 1381: 38).

Melkum Han ve Midhat Paşa, kanun kurma ve kanun yapmada saltanat ve şahlığı en üst makam olarak görüyorlardı. Sultan ve şah, meclis kapatma, vezirleri görevden alma ve göreve getirme yetkisine sahiptir. Kanuni Esasi ve Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinde Şah ve Sultan hiçbir güce karşı cevap vermez idi (Midhat 1294: Cilt: 322; Asil 1381: 38).

Kanunları yapma yetkisi Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinde ve Kanuni Esasi'de birbirine benzemektedir. Mirza Melkum Han'a göre, kanun yapma ve Vüzera Meclisi Şah'ın istediğini yapıyorlar. Şah, kanun yapma yetkisini sekiz vezarethaneye ayırmış ve her vezarethaneyi bir vezire vermiştir. Şah aynı zamanda bunlardan oluşan Vüzera Meclisi'nin başkanıdır. Vezirler kanunları yapamazlarsa istifa ederlerdi (Asil 1381: 40-41). Kanuni Esasi'de ise Sultan, Midhat Paşa'yı vezirlerin başkanlığına (Sadrazam) getirir. Burada vezirler kendi işlerini yaptıktan sonra Sadrazam'a rapor vermelidirler. Eğer görevlerini yerine getiremezler ise istifa etmeleri gerekiyordu (Midhat 1294: Cilt: 322-324). Kanuni Esasi ve Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinde vezirler hakkında alınan kararlar aynıdır. Bunun yanında ikisinde de kanun kurma sistemi birbirine benzemekte ve bu sistemin başkanı Şah ve Sultan tarafından seçilirdi. Mirza Melkum Han'ın

Tanzimat eserinde kanunlar Şah'ın imzalarıyla kanun yerine geçer ve Şah bunları reddetme yetkisine de sahiptir (Asil 1381: 40).

Şah ve Sultan'ın elindeki güç ve mutlak saltanatı Kanuni Esasi ve Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinde birbirine çok yakındır. Bu durum, Midhat Paşa'nın Mirza Melkum Han'ın eserinden yararlanmış olma ihtimali yaratıyor. Midhat Paşa Avrupa'ya sürgün edildiğinde Mirza Melkum Han Londra'ya yanına gider ve bu onların arkadaş olduklarını gösteriyor. Mirza Melkum Han, Londra'da Midhat Paşa için şöyle yazmaktadır; Midhat Paşa Avrupa'ya gelirken Londra'ya gelip beni görmek istediğini söyleyince ben onun yanına gittim ve Elçiliğe gidip orda konuştuk (Natik 1353: 36). Başka bir yerde de şöyle yazmaktadır; Midhat Paşa Avrupa'dayken çok zaman beraberdik, Osmanlı ve İran'ın durumu ve geleceğimiz için çok konuştuk. O dönemdeki olayların hep devletten olduğunu konuşuyorduk (Natik 1353: 36). Bunlar da Midhat Paşa'nın Mirza Melkum Han'ın Tanzimat eserinden yararlandığını bize gösterebilir. Ama diyemez ki Midhat Paşa tamamen yararlanmıştı.

Midhat Paşa'nın Kanuni Esasi'sinde kanun yapan meclis 120 vekilden oluşmaktaydı. Bunların üçte ikisini halk üçte birini ise sultan seçerdi. Sultan bu meclisi kapatma ve altı ay içerisinde yeni bir meclis kurma yetkisine sahiptir (Midhat 1294: Cilt: 326-329). Mirza Melkum Han'ın Meclis-i Tanzimat'ı Şah, üç Şehzade, on beş danışman ve sekiz tane vezir tarafından kurulur ve bunlar hepsi şah tarafından seçilirdi (Asil 1381: 39-40).

Melkum Han ve Midhat Paşa arasındaki başka bir fark ise Devlet Şu'rası'dır. Midhat Paşa, siyasi sisteminde devlet şurasını gerekli görüyordu ve bunun üyeleri sultan tarafından göreve getirilip görevden alınırdı. Başkanı da sultanın kendisiydi. Bu meclisin (Devlet Şu'rası) beş tane görevi vardır: Kanunları araştırma ve onaylama, memleket için ıslahat çalışmaları, kadıların görevlerini kontrol etme, tayin ve hükümleri açıklama ve devlet memurlarının işlerini kontrol etmektir (Midhat 1294: Cilt: 325-326). Bu devlet şurası Melkum Han'ın düşüncelerinde yoktur.

Sonuç

Elimizdeki verilerden hareketle; Melkum Han Nazımü'-d-devle'nin Fuad Paşa'nın vasiyetnamesindeki ve Osmanlı Devleti'nin Kanuni Esasi'sinin hazırlanmasındaki rolü hakkında kesin bir kanaate ulaşılammıştır. Golam Ali Paşazade çevirisini yaptığımız "*Mirza Melkum Han ve Osmanlı Tanzimat'ındaki*

Rolü” başlıklı eserinde Fuad Paşa’nın vasiyetnamesinin bu iddialardan önce Farsça yazılmış ve daha sonra Türkçeye çevrilmiş olması gerçeğinden hareketle Melkum Han’ın iddialarına destek vermektedir.

Melkum Han’ın diğer iddiası Kanuni Esasi onun Tanzimat eserinden yararlanıp yazıldığıydı. Ama bu çalışmamızda bu iddiasını kabul etmiyoruz. Ancak mutlak saltanat konusunda onun projesi ile Midhat Paşa’nın Kanuni Esasi’deki düşünceleri benzerdir. Kanuni Esasi’de kanun yapma, kanun kurma ve diğer sistemlerin en tepesinde sultan vardır. Sultanın bu makamı Melkum Han’ın projesinde aynıdır. Sultan kanun meclisini kapatmaya ve vekillerini görevden alma yetkisine her zaman sahiptir. Melkum Han ve Midhat Paşa’nın ilişkilerine dayanarak Midhat Paşa’nın Melkum Han’ın mutlak saltanat düşüncesinden az da olsa yararlandığını diyebiliriz.

Kaynakça

- Ademiyet, Feridun. (1351). *Ediŝe-yi Terakki ve Hükümet-i Kanun, Asr-ı Sipehsalar*, Tahran: Harezmî.
- Algar, Hamid. (1356). *Nekş-ı Ruhaniyet-i Pişro Der Conbeş-ı Meşrutiyet- Din ve Devlet Der İran: Nekşi Ulema Der Dore-yi Kaçariye*, (Çeviren: Ebülkasım Seri), Tahran: Tus.
- Asil, Hücuttullah. *Riselha-yı Mirza Melkum Han Nazımüd-devle*, Tahran: Ney.
- Beydilli, Kemal. (1989). “Âli Paşa” *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. II, İstanbul, 425-426.
- Davison, Roderic H. (1980). “The Question of Ali Pasa's Political Testament”. *International Journal of Middle East Studies*, 11/2. ss. 209-225.
- Galib, Mehmed. (1326). “Tarihten Bir sahife”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 2, ss. 70-84.
- Gözübüyük, A.Şeref & Suna, kili .(1957). *Türk Anayasa Metinleri -Tanzimat'tan Bugüne Kadar-*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Haydar, Ali Asgar. (1389). *Nameha-yı Mirza Melkum Han Nazımüd-devle*, Tahran: Çeşme.
- Hazreti, Hasan. (1389). *Meşrute-yi Osmanî*, Tahran: İslam Tarihi Yayınları.
- Kılıç, Selda Kaya. (2010). *İlk Anayasanın Hazırlanması (Osmanlı Devletinde Meşrutiyet'e Geçiş*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kirmanî, Nazımül-islam. (1362). *Tarih-i Bidar-i İraniyan*, (Düzelten: Ali Ekber Seyidi), c. I, Tahran: Agâh.
- Midhat, Ali Haydar. (1323). *Hayat Siyasi, Hedemât ve Şehade-i Midhat Paşa*, Kahire: İctihad Matbası.
- Köprülü, Orhan. (2005). “Âli Paşa”, *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, c. 13, İstanbul, 13-17.
- Mizan*, Sayı: 1, No. 1, 9 Recep 1314.
- Natik, Homa. (1353). “*Ma ve Mirza Melkum Hanha-yı Ma*”, *Negin Dergisi*, 115, 35-43.
- Paşazade, Gulam Ali. (1390). “Berres-i Tedbik-i Vesaiyatnameha-yı İslahi Endişmendan-ı İrani ve Osmanî: Mosteşarüd-devle ve Fuad Paşa”, *Şehid Behiştî Üniversitesi İran Tarih Dergisi*, 5/68,
- Rıfat, Ahmed. (Tarihsiz). *Verd'ül-hadaik*, (Yersiz), (Yayınevi ismi yok).
- Salname-i Nezaret-i Hariciye*. (Tarihsiz). (Yersiz), (Yayınevi ismi yok).
- Süleyman, Şahabeddin. (1328). *Tarih-i Edebiyat-ı Osmanîye*, İstanbul: Sançakçıyan Matbaası.
- Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicil-i Osmanî*, İstanbul: Numune Matbaacılık.

Şav, İstanford Ci ve Ezl Kurak Şav. (1371). *Tarihi İmparator-i Osmanî ve Türkiye-i Cedid*, (Çeviren: Mahmur Ramazanzade), c. II, Meşhed: Astan-ı Gods Rezevi.

Tabatabai, Muhammed Muhit. (1327). *Mecmua-ı Asar-ı Mirza Melkum Han*, Tehran: Daniş.

Tevfik, Ebülzziya. (1330). *Numûne-i Edebiyat-ı Osmaniya*, Kostantiniye: Ebüzziya Matbaası.